

De verontwaardigde schrijver heeft gegeneraliseerd, maar het lijkt ons niettemin nuttig, dit citaat voorop te plaatsen wanneer wij gaan weergeven welke gevolgen het optreden van de Oost-Indische Compagnie heeft gehad voor de inheemse samenleving. Daarbij valt te bedenken dat, anders dan later, in de zeventiende en achttiende eeuw nagenoeg alle Europeanen vervuld waren van een ongeremd superioriteitsbesef – andersgekleurde volkeren, heidenen, Islamiëten ('Moren'), werden gelijkkelijk minderwaardig geacht: weinig beter dan trek- en lastdieren. Zeker, onder de hoge vertegenwoordigers van de Compagnie en haar dienaren zijn verscheidenen geweest die een oprechte belangstelling koesterden voor die verre landen (er vonden taalkundige en botanische studies van blijvende waarde plaats) en die van medegevoel voor de inheemsen getuigden, maar zij vormden een kleine minderheid – het stelsel van de Compagnie, 'uitsluitend gebaseerd op eigenbelang' (aldus de historicus dr. F. W. Stapel¹), dreef de geesten in een andere richting.

Schrijft men over de bedoelde gevolgen, dan mag men in zoverre een gunstig gevolg memoreren dat de Compagnie op Java door haar aanwezigheid en ingrijpen tenslotte voorkwam dat erfopvolgings- en andere kwesties telkenmale tot onderlinge oorlogen leidden waarvan de landelijke bevolking het eerste slachtoffer zou zijn; er zijn dan ook tekenen dat de rijstbouw op Java aan het einde van de Compagniestijd belangrijk was toegenomen.

Andere gevolgen waren ongunstig.

Om te beginnen bewerkstelligde het feit dat de Compagnie met kracht van wapenen haar monopolie van de in- en uitvoer handhaafde, dat de oudtijds door Javanen bedreven interinsulaire handel en scheepvaart onmogelijk werd gemaakt; toen die scheepvaart zich naar Makassar had verplaatst, werd ze dáár gesmoord. Dit alles betekende dat vorsten en andere hoofden de inkomsten verloren die zij tevoren uit de interinsulaire en internationale handel getrokken hadden – geen hunner was bereid, zijn traditionele grote staat op te geven; om zich in die staat te handhaven, werden aan de dorpen zwaardere belastingen in natura opgelegd.

In de tweede plaats had de wens om het monopolie ten aanzien van de specerijen te verwerven noodlottige gevolgen voor de bevolking van een deel van de Molukken. Het ging hier om de muskaatnoten die (zie kaart IV op pag. 37) op het eiland Banda werden geteeld en om de kruidnagelen die voortgebracht werden op eilanden in het noordelijk

¹ F. W. Stapel in *Geschiedenis van Nederlands-Indië*, dl. III (1939), p. 511.